

Houdingen ten opzichte van de natuur

Vrijwel dagelijks bereiken ons berichten over de vervuiling van water, bodem en lucht, de uitputting van grondstoffen, de aantasting van de aarde door het broeikaseffect, de afbraak van de ozonlaag, het verdwijnen van het tropisch regenwoud en het ten gronde gericht worden van soorten of zelfs hele ecosystemen. We schrikken van dit alles. De (mogelijke) gevolgen beangstigen ons. Beelden van een naderende ondergang doemen op. We voelen ons machteloos bij de grootschaligheid, het lange termijnkarakter en de complexiteit van de milieuproblematiek. We beseffen haar verwevenheid met de toename van de wereldbevolking: 'Het overleven van de menselijke soort is afhankelijk van de houdbaarheid van het milieu, maar de houdbaarheid van het milieu komt in gevaar als de groei van de wereldbevolking niet binnen afzienbare tijd wordt gereduceerd tot nul.'¹

Jan Halink, *Schrikbeeld*, 1976, tempera, 60 x 100 cm.

Tot nu toe heeft de overheid veel heil verwacht van goede voorlichting, vrijwillige afspraken met bedrijven (het sluiten van 'convenanten'), strengere milieuwetgeving en een verbeterde technologie (waardoor productieprocessen schoner werden). Ze deed daarbij een beroep op onze goede bedoelingen en riep ons toe: 'Een beter milieu begint bij jezelf'. Het overheidsbeleid heeft bewerkstelligd, dat er een iets andere houding ten opzichte van de natuur aan het ontstaan is, maar heeft het hoge tempo van de milieuverwoesting nauwelijks vertraagd. Een fundamentele (radicale) verandering van houding is vereist, wil de zondvloed niet over ons komen. Maatregelen als het schonen van productieprocessen kunnen niet uitgesteld worden. Als we bijvoorbeeld in ons huidige tempo doorgaan met de uitstoot van koolstofdioxide (door verbranding van fossiele brandstoffen als steenkool, aardgas en aardolie), kan de warmte van de zon steeds minder worden teruggekaatst waardoor het op aarde blijvend warmer wordt. De gevolgen hiervan zijn ondermeer toename van de neerslag, stijging van de zeespiegel, overstromingen in Japan, de Filipijnen, Florida, Bangladesh, Nederland en andere landen, uitbreiding van tropische ziekten als malaria, toename van het insectenbestand - en dus grotere schade aan gewassen, sterven van de noordelijke bossen -, opschuiven van de graangrens, toename van de frequentie van tropische stormen en enorme grondbranden. Alleen als de uitstoot van koolstofdioxide met 60% wordt teruggebracht, zal het klimaat zich kunnen stabiliseren. Een oplossing van de milieuproblematiek is hiermee nog niet gegeven. 'Het schonen van de productieprocessen kun je vergelijken met het dichten van de kieren en gaten in een vervallen huis. Het is nuttig

¹ Gerrit Manenschijn, *Geplunderde aarde, getergde hemel. Ontwerp voor een christelijke milieu-ethiek*, Baarn: Ten Have 1988, 46.

en nodig, maar heeft veel van dweilen met de kraan open. Schonen van productieprocessen met behoud van onze maatschappelijke mentaliteit en culturele vanzelfsprekendheden geeft geen werkelijke afname van de bedreiging, maar slechts uitstel van executie.²

Projecten op het gebied van natuurbeheer, biologisch-dynamische landbouw, letten op duurzaamheid bij het bouwen van woningen, gebruik maken van zonne- en windenergie, ontwikkelen van 'milieuvriendelijke' producten, opzetten van goede milieuzorg en controlesystemen, onder controle brengen van de explosieve groei van consumptie enzovoort, zijn belangrijk, maar onvoldoende. Naast alle noodzakelijke technische, economische en politieke maatregelen en juist met het oog daarop is een bezinning op feitelijke, mogelijke en wenselijke grondhoudingen van de mens ten opzichte van de natuur noodzakelijk.

Een grondhouding is iets van waaruit concreet gedrag wordt ontwikkeld. In onze grondhouding komt een bepaalde opvatting over de werkelijkheid (een wereld- of werkelijkheidsbeeld, toegespitst: een natuurbeeld) tot uitdrukking. Tegelijk wordt daarin zichtbaar hoe we over onszelf denken. Het kan zijn dat we in onze houding ten opzichte van de natuur lijken op een despoot, of meer weg hebben van een verlicht heerser, of onszelf vooral zien als rentmeester, of benadrukken dat we partner van de natuur zijn of participant of deel van een groter geheel. Ik wil de uiteenlopende grondhoudingen nader aanduiden.

1. *despoot*

We menen essentieel te ver-schillen van de natuur. We stellen ons buiten, dat is tegenover de natuur, onderwerpen haar en doen ermee wat we willen. We worden daarbij niet gehinderd door beperkende overwegingen van morele aard of door kennis inzake fragiliteit en draagkracht van ecosystemen, en ook niet door verantwoordingsplicht aan God, aan de wereldbevolking als geheel of aan toekomstige generaties.

De natuur heeft voor ons slechts een instrumentele of nutswaarde: ze is leverancier van grondstoffen, energie en voedsel; ze is drager van menselijke activiteiten. We beschouwen de natuur als nuttig omdat en voor zover ze een economische, recreatieve, wetenschappelijke en/of esthetische waarde voor ons heeft. We menen dat de natuur heeft geen waarde (zin) in zichzelf heeft. De waarde die ze heeft, is de waarde die wij eraan toekennen. Alleen de waarde van mens is onttrokken aan de (willekeur van de) subjectieve menselijke toekenning: de mens heeft intrinsieke waarde, dat wil zeggen waarde in en voor zichzelf, of een ander die waarde toekent of niet. Iets wat alleen maar instrumentele waarde heeft, en geen intrinsieke, is altijd vervangbaar door iets dat beter of minstens zo goed is.

Hebben we de grondhouding van een despoot, dan zien we de natuur als meetbare materie en te bewerken materiaal. We proberen de wetmatigheden van de natuur te ontdekken om haar als was in de handen te kunnen kneden naar eigen behoeften. Beheersing van de natuur achten we noodzakelijk om onze gezondheid en welvaart in stand te kunnen houden of te kunnen bevorderen. We hebben een onbeperkt vertrouwen in de mogelijkheden van de technologie en zijn ervan overtuigd dat er geen grenzen aan de economische groei bestaan.

2. *verlicht heerser*

Ook als we de grondhouding hebben van een verlicht heerser, heeft de natuur slechts die waarde die wij eraan toekennen. Maar meer dan de despoot houden we rekening met de natuur. We doen

² Paul van Dijk, 'Een beter milieu begint bij de techniek', in: *De Bazuin*, 10 juni 1994, 20.

dit vanuit welbegrepen eigenbelang. We nemen het materiaal van de natuur, behandelen het met de nodige voorzichtigheid en op grond van de nodige kennis en maken er volgens menselijke maatstaven en doeleinden iets anders, iets 'beters' van. We beseffen dat we niet alles naar onze hand kunnen zetten: de hulpbronnen van de natuur zijn immers eindig, ecosystemen hebben een beperkte draagkracht en rooibouw plegen op de aarde gaat ook ten koste van onszelf. Voor de overleving van mens en milieu verwachten we veel van het optimaal gebruik van een hoogwaardige technologie.

3. *rentmeester*

Als we als despoot of verlicht heerser de natuur tegemoet treden, gaan we uit van de unieke waarde van de mens. Dat doen we ook als we onszelf als rentmeester zien. Alleen met dit verschil: als despoot of verlicht heerser beschouwen we onszelf als autonoom (we bepalen zelf wat we doen of laten), als rentmeester beseffen we dat we verantwoording schuldig zijn aan de 'eigenaar' van de natuur (hetzij aan God, hetzij aan toekomstige generaties of aan de wereldbevolking als geheel). Als rentmeester mogen we de rente benutten voor onszelf, maar we mogen niet aan het kapitaal komen, omdat anders toekomstige generaties verstoken raken van de hun toekomende rente. We streven naar duurzame vervulling van menselijke behoeften. Omdat de natuur daarvoor de randvoorwaarde vormt, betekent dit ook in enig opzicht: een duurzaam ecologisch evenwicht. 'Centraal staan de bescherming, de instandhouding en waar nodig het herstel van natuurlijke en landschappelijke waarden, die in het algemeen gebonden zijn aan oude cultuurlandschappen.'³

4. *partner*

Als we onszelf vooral zien als partner van de natuur, benadrukken we de gelijkwaardige plaats van alle levende wezens ten opzichte van elkaar. De mens staat niet boven de natuur, maar gewoon er middenin. De mens maakt, net als andere levensvormen, deel uit van het wereldwijde ecosysteem en schaadt zichzelf en zijn bestemming als hij zich daarboven verheft. De natuur is er niet slechts ten behoeve van de mens. Haar waarde gaat niet op in haar instrumentele of nutswaarde. Ze heeft net als de mens een eigen, zelfstandige waarde, of we haar deze waarde haar toekennen of niet.

Het enige wat ons te doen staat is deze waarde herkennen en erkennen. Als partner van de natuur zijn we bereid met de belangen van de natuur rekening te houden. We zijn erop uit zo goed mogelijk beider 'doeleinden' te verwerkelijken. We weten ons opgenomen in een dynamisch proces van wederzijdse ontplooiing en interactie. Minimalisering van menselijk ingrijpen zien we als voorwaarde voor maximalisering van natuurwaarden.

5. *participant*

Als we onszelf als participant aan de natuur zien, gaan we nog een stapje verder. We stellen de intrinsieke waarde van de natuur centraal. We beschouwen de natuur als een geheel waarvan we deel uitmaken, niet slechts op biologisch niveau (zoals de dieren) maar vooral ook op het niveau van de zingeving. We ervaren onszelf op 'omvattende' wijze verbonden met de natuur. Zo zei de Amerikaanse filosoof en theoloog Holmes Rolston (° 1932), kijkend naar een meertje: 'Lijkt mijn huid eigenlijk niet op dit wateroppervlak? Noch het meer noch mijn zelf bestaat als onafhankelijk gegeven.'

³ Wim Zweers, *Participeren aan de natuur. Ontwerp voor een ecologisering van het wereldbeeld*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel 1995, 63-64.

Het water maakt deel uit van mijn bloedsomloop en hoe meer we deze waarheid letterlijk nemen, des te dichter zullen we bij enig begrip ervan kunnen komen.⁴

Aan de ervaring van verbondenheid valt een betekenis te ontleen die medebepalend is voor wat onder 'menselijkheid' te verstaan valt. Dank zij dat waarin we ons onderscheiden van andere natuurwezens, is het ons mogelijk om in een meer omvattende zin tot de natuur te behoren; op de wijze van de zelfgekozen bondgenootschappelijkheid of solidariteit, inclusief de daar-bij behorende zorgzaamheid en verantwoordelijkheid.

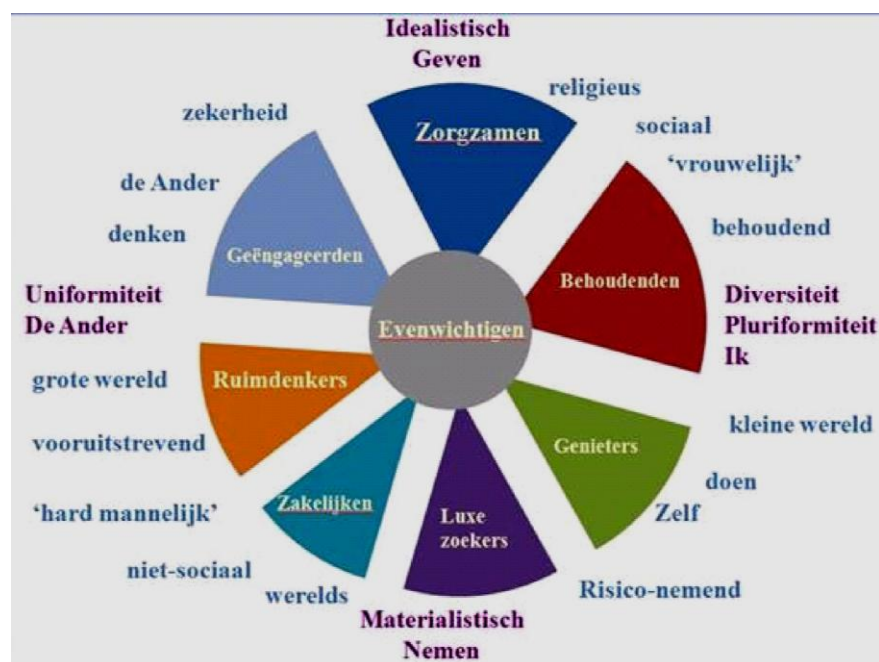
'Leven is een eilandje in een oceaan van zelfordening, en bewustzijn is een heel recent verschijnsel, beperkt tot een klein hoekje van dat eilandje. Zonder die oceaan en zonder dat eilandje zou bewustzijn letterlijk niet eens 'denkbaar' zijn geweest.'⁵ Hoe zouden we dan achteloos zijn ten aanzien van dat waaruit we zijn voortgekomen en waarmee we nog steeds met al onze vezels verbonden zijn?

Het behoort tot de natuur van ieder organisme om in te grijpen in zijn omgeving, alleen al door er te zijn. Ingrijpen in de natuur is ook voor ons mensen onvermijdelijk, maar we kunnen proberen zoveel mogelijk met de natuur mee te werken. We kunnen bijvoorbeeld er voor kiezen om (op grond van onze normen en waarden) onze expansionistische neigingen te begrenzen. Deelname aan de natuur sluit niet uit dat we vanuit welbegrepen eigenbelang met behulp van wetenschap, technologie en rationaliteit eigen doelen na streven, maar deze doelen krijgen geen absoluut karakter.

6. mysticus

Als we de grondhouding van mysticus hebben, zien we in de natuur in laatste instantie enigerlei verschijningsvorm van God of het goddelijke. We willen ons er om die reden uiteindelijk ook mee verenigen. We raken ondergeschikt of maken ons ondergeschikt aan de zelfontplooiing van de natuur.

De grondhouding van de despoot, verlicht heerser en rentmeester is *antropocentrisch*: de mens is het middelpunt en hoogtepunt van de schepping. De grondhouding van de partner, participant en mysticus is *ecocentrisch*: de mens is slechts een van de (voorlopige) eindpunten van evolutionaire ontwikkelingen; hij is een onderdeel in het ecologisch geheel en is van dat geheel afhankelijk; de waarde van de mens als levensvorm wijkt niet af van die van andere levensvormen.

De vraag is welke grondhouding het meest de huidige milieuproblematiek veroorzaakt en welke het meest bijdraagt tot het ontstaan van een duurzame, rechtvaardige wereld.

In zogenaamd primitieve jagers- of verzamelaarsmaatschappijen maakte de mens in het algemeen geen scherp onderscheid tussen het menselijke en het niet-menselijke. De natuur had een direct spirituele, morele en sociale betekenis. De menselijke samenleving, de natuur, het verleden, het heden en de toekomst waren met elkaar verweven tot een eenheid waarin niet uniciteit maar onderlinge afhankelijkheid de maat van alle dingen was. Verbondenheid en verwantschap waren veel

⁴ Geciteerd door Wim Zweers, 'Het wateroppervlak als mijn huid', in: *De Bazuin* 4 maart 1994, 15.

⁵ Wim Zweers, *Participeren aan de natuur. Ontwerp voor een ecologisering van het wereldbeeld*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel 1995, 121.

belangrijker dan onderscheid en hiërarchie.⁶ De mens beheerste de natuur niet, maar lokte haar hoogstens met zachte hand ergens toe uit. Hij bejegende de natuur als participant. Hij kon vaak niet anders. Hij was uitgeleverd aan de nukken van de natuur. Met zoenoffers probeerde hij op alle mogelijke manieren de natuur te paaien en zich te beschermen tegen rampen.

Wetenschap en techniek brachten een enorme verandering. Ze trokken in zekere zin de natuur haar tanden uit. Voor kwaadaardige epidemieën en natuurrampen had de mens iets minder te vrezen. Zijn leven werd wat comfortabeler. In onze Westerse cultuur ging de heersershouding tegenover de natuur de boventoon voeren. Om de functionaliteit en opbrengst van de natuur te opti-

maliseren, onderwierp de mens de natuur aan een streng regime, waarin met name planologen, ingenieurs, economen en biologen de dienst uitmaakten. De bio-industrie deed haar intrede. In onze tijd klinkt de roep om een andere houding bijvoorbeeld die van rentmeester, partner of zelfs die van participant, steeds luider. Sommigen neigen er zelfs toe de natuur te mystificeren en maken een zich invoegen in de natuur tot norm. (Wie het laatste doen, moeten wel bereid zijn een hoge tol te betalen, immers de natuur is een overvol sterfhuis, waarin niet op een individu meer of minder gekeken wordt).

Volgens de christelijke geloofsvisie zijn mensen niet, zoals de dieren, geschapen naar hun aard, maar 'naar Gods beeld en gelijkenis'. 'Dieren zijn van

nature zichzelf. Mensen vallen niet met zichzelf samen, hun identiteit ligt buiten henzelf; ze worden pas zichzelf, wanneer ze zichzelf transcenderen in de richting van de Ander/ander. Door deze 'excentrische geaardheid' is de mens voor zijn overleven in de natuur aangewezen op techniek. Voor een nostalgisch verlangen naar een ver-vlogen voor-technologisch tijdperk, waarin de mens nog onbemiddeld met de natuur communiceerde, zijn nergens aanknopingspunten te vinden.⁷

Als we ons afvragen welke grondhouding de meest wenselijke is, stuiten we op ondermeer de volgende vragen:

- ✚ Bestaan er tussen de soorten principiële waardeverschillen of is de menselijke soort er een tussen de andere soorten?
- ✚ Zijn de belangen van mensen te onderscheiden van die van dieren, planten en ecosystemen?
- ✚ Is er een criterium om te kiezen tussen het leven van mensen enerzijds en dat van dieren, planten en ecosystemen anderzijds, voor het geval dat deze keuze onontkoombaar is?
- ✚ Welke rol mag het 'welbegrepen eigenbelang' van de mens spelen (Met 'eigenbelang' bedoel ik dan niet het individuele belang, het groepsbelang of het nationale belang, want dat zijn slechts deelbelangen. Ik bedoel ermee: het universele belang van de mensheid als soort, het menselijk belang dat alle grenzen van stand, afkomst, sekse, godsdienst, nationaliteit en gelijktijdigheid overschrijdt; het belang van toekomstige en van thans levende generaties).
- ✚ Waar halen we het recht vandaan om het niet-menselijk leven als (privé of collectief) bezit te beschouwen en als een middel om onze materiële welvaart onbeperkt op te voeren?
- ✚ Is omgaan met de natuur niet altijd een vorm van beheer en dus een vorm van machtsuitoefening, of we dat willen of niet?
- ✚ Verdoozelt de term 'partner' niet dat we steeds meer macht over de natuur krijgen?
- ✚ Is economische groei voorwaarde om de milieucrisis de baas te kunnen worden of is groei juist één van de oorzaken van deze crisis?
- ✚ In hoeverre is technologische vooruitgang beheersbaar door de mens, onder andere ten dienste van het oplossen van de milieuproblemen? In hoeverre is sprake van een zodanige

⁶ Manuel Kneepkens, 'Du contrat Naturel', in: *Trouw* 27 september 1997.

⁷ Paul van Dijk, 'Een beter milieu begint bij de techniek', in: *De Bazuin*, 10 juni 1994, 21.

eigenwettelijkheid van de technologie dat niet de mens de technologie stuurt, maar de technologie de mens?⁸

© Leen den Besten

Eerder geplaatst in *Kerkleven in Oost-Gelderland* 55 (8 november 1996) 3, 6-7.
Zevenaar, 27 januari 2013.

⁸ *De gaarde een woestijn? De milieucrisis en de verantwoordelijkheid van de kerk. En verkenning ten behoeve van het gesprek in de gemeenten, aangeboden door de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, 's-Gravenhage: Boekencentrum 1991, 25.*